

Araştırma Makalesi

Gönderilme Tarihi: 11 Aralık 2019; Revize Edilmiş Hali: 17 Aralık 2019; Kabul Tarihi: 04 Ocak 2020

Çevrimiçi Yayın Tarihi: 17 Ocak 2020

TÜRK MODERNLEŞMESİNİN SERENCAMI

İsmail DURSUNOĞLU¹

Öz

Modernleşme, Batı dünyasının farklı süreçler neticesinde elde ettiği düşünsel paradigma değişikliğidir. Bu değişiklik, dünyayı anlama ve yorumlamada düşünce merkezine aklı yerleştirmedir. Gelenekten kopuşu ifade eden modernizmin sihirli kavramları ise değişim ve ilerlemedir. Çalışmada, Türk modernleşmesinin genel görünümü ele alınmıştır. Bu kapsamda modernleşme başlangıcı, yöntemi, aktörleri ve dinamikleri açıklanmıştır. Çalışmanın amacı, bugün dahi muasır medeniyet seviyesine ulaşma hedefi taşıyan ülkenin, modernleşme sürecinin tartışılmasıdır. Bu tartışma, aslında bir modernleştirme süreci olan dönüşümün ortaya çıkardığı sorunsalı da kapsamaktadır.

Anahtar Kavram: Osmanlı, Modern, Modernleşme, Türkiye, Ulus-Devlet, Laiklik

LONG EVOLUTION OF TURKISH MODERNIZATION

Abstract

Modernization is the change in the intellectual paradigm of the Western world as a result of different processes. This change is to place the mind in the center of thought in understanding and interpreting the world. The magic concepts of modernism, which represent a break with tradition, are change and progress. In this study, the general view of Turkish modernization is discussed. In this context, the beginning of modernization, method, actors and dynamics are explained. The aim of this study is to discuss the modernization process of the country, which still aims to reach the level of contemporary civilization. This discussion also covers the problem of transformation, which is actually a process of modernization.

Keywords: Ottoman, Modern, Modernization, Turkey, Nation-State, Secularism,

GİRİŞ

İnsanoğlu, ilkel, göçebe, tarım, sanayi ve bilgi toplumları şeklinde varlığını sürdürmüştür. Bu dönemlerden yerleşik hayata geçişi ifade eden tarım, yani geleneksel toplumlardan itibaren devlet anlayışı da ortaya çıkmıştır. Ancak feodal devlet diye tanımlanan bu yapı günümüzde “egemenliğin birliği” üzerine inşa edilmiş olan modern devlet anlayışının çok uzağında kalmıştır. Marks’ın altyapı-üstyapı olgusunda, üretim ilişkilerinin belirlediği siyasal yapılara örnek şekilde parçalanmış ve kendi kendini idare eden feodal yapı, zaman sonra ulusal birliği sağlamayı başaran, mutlak nitelikli Kral-devletlere dönüşmüştür. Bu dönüşümde, başlangıçta siyasi ve toplumsal yapıyı hâkimiyet altına alan Din/Kilise otoritesinin ortadan kaldırılmasının etkisi büyüktür.

Modernleşme, aydınlanma ile ortaya çıkan ve geleneksel bilgi anlayışından ontolojik ve epistemolojik düzeyde bir kopuşu yansıtan köklü bir değişimdir (Aytekin 2013: 315). Batı’nın yaşadığı

¹ Bayburt Üniversitesi, Dr.Öğretim Üyesi, idursunoğlu@bayburt.edu.tr, ORCID: :0000-0002-9831-1119

aydınlanma felsefesi ile aklın, dünyayı anlama ve yorumlama sürecinde tek geçerli araç kabul edilmesi modernleşmeyi ortaya çıkarmıştır. Bu akıl, daha sonra mutlak krallıklar karşısında hak aramayı sağlamış ve modern nitelikli ulus-devletler inşa edilmiştir. Ancak bugün modern kabul edilen sadece devletin bu yönü değildir. Aynı zamanda, bu düşüncenin siyasal argümanı olan demokrasi, modern devletin ölçülerinden biridir. İnsanlık, bugün bilgi toplumu olarak küreselleşme ile birlikte ulus-devletin yerine yeni bir model arayışı içine girse de bunu henüz gerçekleştirebilmiş değildir. Henüz diyoruz çünkü dünyada bugün yaşanan savaş ve mücadelenin en önemli nedenlerinden biri de bu arayıştır. Tarihsel sürece detaylı bir şekilde bakıldığında iki önemli nokta ön plana çıkmaktadır. Bunlardan biri, üretim ilişkilerinin siyasal yapıyı belirlediği gerçeği bir diğeri de her siyasal yapının bir öncekinin anti-tezi olduğudur. Örneğin parçalı feodal düzenden hemen sonra mutlak bütünlüğü sağlayan kral-devlet anlayışına geçilmesi gibi. Bu durum, tarihin ilerlemesi için gerekli görülen “tezXanti-tez:sentez” düşüncesini doğrular niteliktedir.

Modernleşme, sadece devlet yapısında değil, düşünce sisteminden yaşam biçimine, dinden sanata, insana içkin bütün konularda yeni bir bakış açısıdır. Konuya devlet ile başlamamızın nedeni, devletin bütün bu alanları kapsayacak nitelikte olmasıdır. Modernleşmenin bir diğer özelliği de dünyanın her yerinde aynı zamanda ve aynı biçimde görülmemesidir. Batı'nın ortaya çıkardığı bu düşünce yapısı, günümüzde halen daha birçok devlet ve toplum için ulaşılmaması hedeflenen bir noktadır². Düşünce yapısı dedik çünkü modernleşme ekonomik, teknolojik, askeri vb açıdan ilerlemenin ötesinde bunlardan çok daha önemli zihinsel dönüşümdür. Bu nedenle, bugün Batı'nın ulaştığı güç seviyesini yakalayan bazı ülkeler olmasına rağmen, modernizm, Batı dünyası ile özdeşleştirilen bir kavram olmaya devam etmektedir. Peki, nedir modernleşmeyi bu kadar muhteşem yapan özellikler? Cevap, değişim ve ilerleme. Ortaylı'ya göre (1995), Batı kadar değişim bilincine erken varmış bir toplum yoktur. İlerleme ise değişimin bir sonucudur. İlerleme, tıpkı hayatın kendisi gibi...

Modernizm, dört boyut üzerinde gelişim göstermiştir. Bunlardan birincisi *ekonomik* boyuttur. Kapitalist üretim ilişkilerine dayanan endüstrileşmiş toplumsal bir düzeninin kastedildiği ekonomik boyutun modernizm söylemi, liberalist mülkiyet anlayışıdır. İkincisi *bilgi, sanat ve ahlak* boyutudur. Bu boyutta, Batı'nın modernizm ekseninde, evrensel değerleri üretme iddiası vardır. Üçüncü boyut olan *geleneksellikten kopuş*, gelenek bağlarından kurtulmuş, kendi aklı ile kendini yönlendiren bireyin ortaya çıkarılması amacı taşır. Böylelikle bireyselleşmiş ve yurttaş konumuna çıkmış kişilerden oluşan bir toplum, yani modern toplum inşa edilir. Son olarak dördüncü boyut, ilk üç boyutun neticesinde oluşan *kurumsal yapıyı* ifade eder. Kısaca ulus-devlet ve onun demokratik niteliği kurumsal yapının modern yüzü şeklinde açıklanabilir (Tekeli 2002: 22-24).

Cumhuriyet'in ilanı ile muasır medeniyet seviyesini hedefleyen Türkiye için modernleşme hikâyesi kendi dinamiklerine özgü bir konudur. Bu çalışmada, Türk modernleşmesinin teorik ve pratik

²Bu ifadeyi destekleyecek bir çalışma, Batı-dışı toplumların modernleşme süreçlerinin Batı'nın yörüngesinde şekillendiği ifade eden Nilüfer Göle'ye aittir (2002).

altyapısının tartışılması, modernleşmenin tarihsel arka planı, yöntem ve aktörleri ile temel dayanakları incelenmiştir.

1. TÜRK MODERNLEŞMESİ

1.1. Tarihsel Arka Planı

Türk milleti, kökeni Orta Asya'ya kadar uzanan, bin yılı aşkın devlet geleneğine sahip kadim bir millettir. Tarih'te birçok devlet kurmuş, Osmanlı İmparatorluğu ile cihan hâkimiyeti ülküsünü büyük oranda gerçekleştirmiştir. Mutlak monarşi ile yönetilen Osmanlı'nın, zamanla yükselen Avrupa karşısında yerinde sayması, gerilemeyi ve çöküşü kaçınılmaz kılmıştır. Batı'yı yükselten en önemli araçlardan biri sanayileşme ve beraberinde ortaya çıkan kapitalist sistemin geç şekilde idrak edilmesi, bu sonucun ortaya çıkmasında belirleyici olmuştur. Muhteşem bir maziye sahip olan devletin, aynada sürekli geçmişini görmesi, perdenin arkasında dünyanın yaşadığı değişim ve dönüşümü fark edilmez kılmıştır. Ne zaman ki devlet, siyasi gücün savaşıla tespit edildiği bir dönemde askeri açıdan yenilgilerle karşılaşmış, bu defa mevcut kimliği ile yüzleşmiştir. Savaş kayıplarına bağlı olarak öncelikle, pratik ve pragmatik sebeplerle Batı'yı takip ve ondan faydalanma yolu benimsenmiştir (Ortaylı 1995: 24). Böylelikle Osmanlı'nın Batı'ya dikkat kesilme ve modernleşme hikâyesi başlamıştır. Bu açıdan bakıldığında birçok kişinin üzerinde hemfikir olduğu husus modernleşmenin askeri alanda başladığı gerçeğidir. Ancak, sonrasında yapılan ıslahatları iki döneme ayırmak gerekmektedir: Geleneksel muhteşem maziye dönüş ve ilerlemiş Batı dünyasını yakalama. Türk modernleşmesi, ikincinin daha gerçekçi ve dönemin ruhuna daha uygun olduğunu kısa sürede fark etmiş ve bu seçeneğe yönelmiştir.

Osmanlı'da tarihsel bir dönem itibariyle modernleşme başlangıcı Lale Devri'ne kadar uzanmaktadır. Cemil Meriç'in ifadesiyle *kendi irfanına güveni kaybeden* Osmanlı, Lale Devri ile Batıyı taklit etmeyi amaçlamıştır. Batı'daki örnek rol model ise Fransa'dır. Osmanlı'da modernleşme, başlangıçta askeri ve Batı tarzı eğitim veren sivil okullarda anlatılmıştır. Laik karakterli eğitim veren bu okullar, Osmanlı'nın yabancı olduğu pozitivist düşüncüyü benimsemiştir. Osmanlı'nın patrimonial sisteminin temel dayanakları olan sivil ve askeri bürokraside inşa edilen bu zihniyet değişimi, devletin modernleşmesini sağlamakta ve bu anlamda merkezi otorite ile mücadele edecek olan aktörleri şimdiden yetiştirmektedir (Vatandaş 2017: 69). Bu tespiti daha da ileri taşıyacak olursak, Türk modernleşmesinin aktörü olan ve daha sonra Cumhuriyete intikal eden *askeri ve sivil bürokrasi*, tarihsel bilinçten güç devşirerek Türkiye'de elitist ve/veya vesayetçi yönetim anlayışının da mimarı olmuştur. Bu tezi destekleyecek nitelikte, Şerif Mardin'in siyasi fikirlerin askeri okullarda şekillendiğini ifade etmiş olması oldukça önemlidir (Mardin 1999: 140). Modernleşme çabaları, Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, I. Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi, II. Meşrutiyet, Cumhuriyet ile siyasal dönüşümünü tamamlamıştır (Lewis 2014). Cumhuriyet devrimleri, bu dönüşümün kapsamına toplumu da dâhil etme amacıyla yapılmıştır. Nitekim Türkiye'de bu çaba, halen daha devam etmektedir. Bunun nedeni, Türk modernleşmesinin kendi dinamikleriyle oluşmaması ve ithal bir modernleşmenin

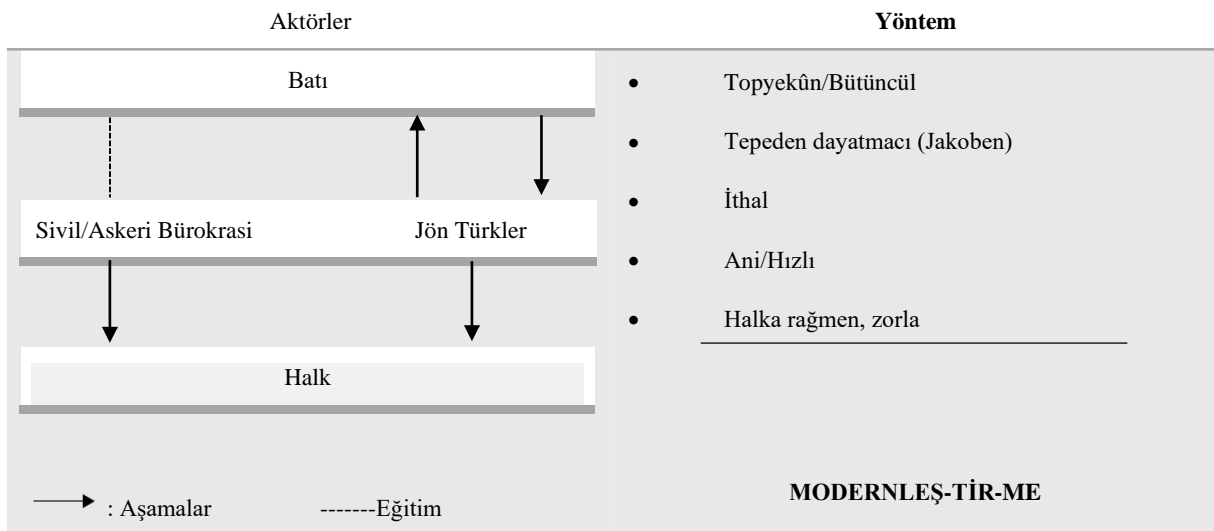
benimsenmesidir. Halkın devleti biçimlendirdiği Batı'dan farklı olarak devletin halkı biçimlendirdiği Türkiye gerçeğinde, her ne kadar savunulan değer aynı olsa da sürecin farklı olması bahsedilen yöntemin bir sonucudur.

Türk modernleşmesi, dört evreden oluşmaktadır. Birinci aşama yukarıda üzerinde önemle durulan askeri alandaki reformlardır. İkinci aşama, modernite projelerinin geliştirildiği, Avrupa ülkelerinin tanınmaya başlandığı ve Osmanlı'nın içinde bulunduğu sorunları çözmek için Batı toplumlarının örnek alındığı dönemdir. Bu dönemde askeri reformların yanında toplumsal reformların da hayata geçirildiği görülmektedir. Üçüncü aşama, siyasi iktidar dışındaki kişi veya grupların, mevcut sistemden iktidar talep ettiği ve buna yönelik düşünce ve hareket geliştirdiği dönemdir. Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi bu dönemin siyasi sonuçlarıdır. Son olarak dördüncü aşama modernleşmede bir paradigma değişikliğini ifade eden cumhuriyetin ilanı ve ulus-devletin inşasıdır (Aytekin 2013: 318: 319).

1.2. Modernleşmenin Yöntemi ve Aktörleri

Türkiye'de modernleşmenin öncüleri, yukarıda ifade edilen Batı tarzı eğitim kurumlarından yetişen kişiler olmuştur. Bunların yanında, Avrupa'ya eğitim için gönderilen ve daha sonra geri dönen Jön Türkler, aldıkları laik ve pozitivist eğitimi, Türkiye'nin siyasi ve toplumsal dönüşümü için kurtuluş reçetesi olarak sunmuşlar ve modernleşmenin belirleyici aktörleri olmuşlardır. Burada süreç iki yönlü işlemiştir. Batının ileri teknik, bilim ve düşüncesini yakından tanımak, ardından bunların Türkiye'de modernleşme bağlamında kullanımı sağlamaktır. Değişimin diğer aktörleri olarak Batı ve halk, bu süreçte edilgen bir konumda buldukları söylenebilir. Bu süreç Tablo1'de gösterilmiştir.

Tablo1: Türk Modernleşmesi

Vatandaş, 2017'den uyarlanmıştır.

Türkiye'de modernleşme sürecinde iki önemli yaklaşım gündeme gelmiştir Bunlardan ilki, Batı'nın yalnızca bilim ve tekniğini alalım diyen kısmi modernleşme savunucuları, ikincisi her alanda

Batı'nın örnek alınmasını savunan topyekûn modernleşme savunucularıdır. Kısmi modernleşmenin en önemli savunucu Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* (1970) adlı eserinde, hars adını verdiği kültür ile medeniyet arasında bir ayırım yapılması gerektiğini, kültürümüzü koruyarak Batı'nın geldiği noktaya, bilim ve teknik anlamında ulaşmanın mümkün olacağını belirtmiştir. Gökalp, kültürün içine değer ve inançları, medeniyetin içine de akıl ve kurumları dâhil etmiştir. Modernleşmenin yöntemi açısından *Gökalp Sentezi* daha açık biçimde şu şekildedir. 1.Batı (bilim, fen, teknik), 2.Türklük (din ve kültür milliyetçiliği, değerler sistemi), 3.İslam (inanç ve ahlak). Bunlardan 1.si medeniyet 2. ve 3.sü harstır. Bu sentez, harsın muhafaza edilmesini belirterek açıkça kısmi modernleşmeyi savunmaktadır. Modernleşme ile ilgili ikinci yaklaşım olan topyekûn modernleşme, aynı zamanda hayata geçirilmiş olandır. Yeni devletin kurucu kadrolarının savunduğu ve uyguladığı yöntem budur. *Kemalist Sentez* olarak formüle edildiğinde, 1.Batı (bilim, fen teknik), 2.Tüklük (dil ve kültür milliyetçiliği), 3.İslam (yok) şeklinde bir sonuç ortaya çıkmaktadır (Vatandaş 2017: 90). Topyekûn modernleşmeyi savunanlar için kültür ve medeniyet arasında bir fark bulunmamaktadır. Afet İnan (1968), Mustafa Kemal'in bu görüşü benimsediğini açık bir şekilde ifade etmiştir. Nitekim Mustafa Kemal de söylemleri ile bunu doğrular niteliktedir. *Medeniyet, harstan başka bir şey değildir. Hars, medlulünü seciye diyebileceğimiz karakter mefhumuna indirmemelidir. Bu arz ettiğim telakki birbirinden ayırt edilmesi güç olan, medeniyet ve harsın tarif, izah ve anlaşılmasında kolaylığı da mucip olur* (Kongar 1984: 14).

Türkiye'de modernleşme, aslında bir modernleştirme sürecidir. Mardin'e göre (1991) Batı ile yaşanan sorunu aşmak için Batılılaşmak temel gaye edinilmiştir. Batının, modern döneme ulaşma sürecinde yaşadığı tecrübeler, halkın siyasal ve toplumsal yapıyı belirlediği bir süreci ihtiva etmektedir. Türkiye, kendi dinamikleri ile modernleşme sürecini beklediğinde zaten arada büyük mesafe bulunan Batı'nın yakalanması mümkün olmayacaktır. Bu düşünce üzerinden hareket eden kurucu kadrolar, *halka rağmen* bir modernleştirme çabası içinde olmuşlardır. Burada halka rağmen ifadesi, halkın karşı çıkması anlamında değil halkın böyle bir düşüncesi ve mücadelesi olmaması anlamındadır. Bu nedenle *hızlı ve ani* bir şekilde, modernleşme adımlarının atılması ve bunun *jakoben* bir anlayışla yapılması söz konusu olmuştur. Tabi modernleşmenin temel ölçütü *ithal* edilen Batı medeniyetidir. Nihai olarak bu medeniyet *topyekûn ve ödünsüz* şekilde (Köker 1993: 234) benimsenmiştir.

1.3. Modernleşmenin İki Ayağı: Ulus-Devlet ve Laiklik

Türkiye'de modernleşme sürecinin ve bu çizgide kurulan yeni devletin iki temel ayağı bulunmaktadır. Bunlardan biri, günün gerçekliğine uygun şekilde benimsenen ulus-devlet yapısı, diğeri bu devlet yapısının düşünsel altyapısını oluşturan laikliktir. İmparatorluğun çok uluslu yapısının milliyetçilik ideolojisi karşısında tutunamaması, devletin yeniden yapılandırılmasını gerekli kılmıştır. Cumhuriyet, Anadolu'da hâkim millet olan Türk etnisitesi üzerinden, çağdaş ve laik bir devlet oluşturma projesidir. Ancak bu millet inşasında, ırk anlayışından ziyade "tarihsel ve kültürel birlik" referans alınmıştır. Yine de ulus-devlet sürecinin bugün daha varlığını sürdürür biçimde farklı etnik unsurlar

tarafından “kimlik tehdidi” olarak algılandığı görülmektedir. Bu durum, demokratik politikalar ile silahlı mücadele arasına sıkışmış ve çözülmeyi bekleyen bir sorundur.

Laigue, kavram olarak ruhban sınıfına ve ruhaniyete ait olmayan düşünce ve yaşam biçimi anlamında kullanılmaktadır. Batı'nın aydınlanma felsefesinde ulaştığı noktalardan biri de “Tanrının hakkı Tanrıya, Caesar'ın hakkı Caesar'a” şeklindeki ilahi ve dünyevi otoritenin yol ayrımıdır. Siyasal iktidarın dinin gölgesinden uzaklaşma süreci olarak laiklik, standart ve monist bir yönetim düzeni ile her dine mensup insanın eşitliğini garanti eden bir toplum anlayışı öngörmektedir (Ortaylı 2016: 175-177). Berkes'e göre (2016) laiklik, sadece din-devlet ya da devlet-kilise ayrımı sorunu değil, aynı zamanda kutsallaşmış gelenek boyunduruğundan kurtulma sürecidir. Kavram Türkiye'de başlangıçta çağa uymak, çağı yakalamak anlamında bu kopuşu belirtirken zaman sonra din eksensiz tartışılan bir konu olmuştur. Gökalp'in muasırlaşmak olarak adlandırdığı bu süreç, aslında bir çağdaşlaşma dönemidir.

Osmanlı'nın din bakışlı millet anlayışı (Müslüman Millet ve Gayr-i Müslim Millet), Tanzimat ve Islahat Fermanları ile “Osmanlı Milleti” formuna dönüştürülmüş, bu eşitlik Kanun-Esasi'de güvence altına alınmıştır. Bakıldığında Türkiye'de laiklik süreci, Osmanlı'nın modernleşme dönemi ile paralel gelişmiştir. Çünkü modernleşmenin öğretilerinden biri de laik düşünce ve yaşam biçimidir. Küçükömer'e göre (2010: 22) Osmanlı'da modernleşmenin aktörleri laikliği bir kurtuluş reçetesi olarak görmüştür. Ancak Batı aydınlanmasının, kırılma anlarından biri olan Kilise iktidarının, ortadan kaldırılması ve Hristiyanlığın üst anlatılarının toplumdaki soyutlanması, Türkiye'de benzer şekilde ortaya çıkmamıştır. Türk siyasi geleneğinde Kilise tarzı dini/siyasi bir kurumun olmaması ve İslam öğretilerinin yaşamın her aşamasında görünen yaygın varlığı, ithal modernleşmenin bir unsuru olan laikliğin, konumlandırma ve anlamlandırma sorunu yaşamasına neden olmuştur.

Cumhuriyet fikri, Osmanlı sonrası devleti, Batılılaşmış, homojen, etnik temelli bir ulus-devlete dönüştürmüştür. Batı uygarlığının bir parçası olma hedefiyle yeni ulus-devlet, kendi geçmişinin geri kalmışlığını reddetmiştir (Fuller 2010: 45). Ancak bu ret, tarihin akışına ters düşen bir anlayıştır. Çünkü her millet tarihsel birikimleri üzerinde varlığını sürdürür veya bir şekilde mazisi ile bağ kurar. Kurucu kadroların başlangıçta gösterdikleri bu tavır, *sınırları zorlayarak normal yakalama* niyeti şeklinde okunmalıdır. Çünkü varlığını sürdürmek için ileriye hatta daha ileriye bakmak mecburiyetinde olan bir milletin, bunu yapabilmesi için geçmiş ile arasına aşılabilir bir set çekmek gerekmiştir. Ancak bugün gelinen noktada, siyasal ve toplumsal altyapıyı sağlamlaştırmış bunu demokrasi ile taçlandırmış bir millet için tarih ile araya çekilen bu setin hiçbir anlamı yoktur. Bu nedenle, tarihi köklerinden güç devşiren kadim bir milletin, muasır medeniyet seviyesine ulaşma hedefi, ancak geçmişi ile güçlü bağ kurması ve akıl ve bilimi referans alan geleceğe bakışı ile mümkündür.

SONUÇ

Modernleşme, insanoğlunun yaşadığı zihinsel paradigma değişikliğidir. Tanrı iradesinin, toplumsal yaşam ve siyaset anlayışını belirlediği geleneksel toplumlardan kopuş anlamına gelen bu süreç, düşünsel merkezine akli yerleştirmiştir. Modernleşme, kısaca dünyanın akılsal tasarımıdır. Türkiye'nin modernleşme süreci Batı ülkelerine göre geç başlamıştır. Bunun farklı nedenleri olmakla birlikte en önemli nedeni modernizmin ekonomik boyutunu oluşturan sanayileşme ve kapitalist üretim anlayışının eksikliğidir. Osmanlı'nın son döneminden başlayarak Batı dünyasının örnek alınması, pratikte taklit bir modernleşmeye dönüşmüştür. Bununla beraber, tepeden dayatmacı ve hızlı bir şekilde, her alanda bir modernleştirme sürecine girilmiştir. Kendi dinamikleri ile ortaya çıkmayan modernleşme, bu nedenle birçok sorunu da beraberinde getirmiştir.

Modernleşmenin siyasi formu olarak ulus-devlet anlayışı ve düşünsel formu olarak laiklik, kurulan yeni devletin üzerine bina edildiği iki temel dayanak olmuştur. Ancak imparatorluk bakiyesi üzerinde kurulan ulus-devletin, diğer etnik unsurlar karşısındaki pozisyonu ve laikliğin otorite ayrışmasının Türkiye örneğinde anlamlandırılmaması modernleşme sürecinin en temel sorunları olarak görülmektedir. Bu sorunu destekleyecek en önemli argüman şudur. Türkiye'nin yüzyılı aşkın siyasi geleneğinde en çok tartışılan iki kavram sizce nedir? Sizce de “irtica” ve “bölücülük” değil mi?

KAYNAKÇA

- Aytekin Arif (2013). Osmanlı-Türk Modernleşmesinin Düşünsel, Ekonomik ve Bürokratik Kodları. SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi. 30. 313-329.
- Berkes Niyazi (2016). Türkiye'de Çağdaşlaşma. Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları.
- Fuller Graham (2010). Yeni Türkiye Cumhuriyeti, Çev. Mustafa Acar. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Gökalp Ziya (1970). Türkçülüğün Esasları. İstanbul: Devlet Kitapları.
- Göle Nilüfer (2002). Batı-Dışı Modernlik: Kavram Üzerine. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İnan Afet (1968). Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kongar Emre (1984). Kültür Üzerine. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Köker Levent (1993). Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Küçükömer İdris (2010). Batılılaşma: Düzenin Yabancılaşması. İstanbul: Profil Yayınları.
- Lewis Bernard (2014). Modern Türkiye'nin Doğuşu. Çev. Boğaç Babür Turna. 7.Baskı, Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Mardin Şerif (1991). Türk Modernleşmesi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin Şerif (1999). Siyasal ve Sosyal Bilimler. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı İlber (1995). İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı İlber (2016). Osmanlı Devletinde Laiklik Hareketleri Üzerine. Türk Siyasal Hayatı, Ed. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay. 6.Baskı. Bursa: Sentez Yayınları.
- Tekeli İlhan (2002). Türkiye'de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce. Modernleşme ve Batıcılık C3. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Vatandaş Celaledin (2017). Kapsam ve Yöntem Açısından Türk Modernleşmesi. Türkiye'nin Toplumsal Yapısı. Ed. Mehmet Zencirkıran. Bursa: Dora Yayınları.